

Література

1. Богомазов Д. про особливості постановки «Коріолан». URL: <https://www.culturepartnership.eu/article/coriolanus-ua>
2. Відгук на постановку «Коріолан» Д. Богомазова. URL: https://ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=2309
3. Відгук на постановку «Коріолан» В. Троїцького. URL: <https://delo.ua/lifestyle/pevnoe-vpечatlenie-premera-operu-koriolan-v-postanovke-vlada-284526/>
4. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 2 т. / изд. второе, исправл. и дополн. ; перевод С. Маркиша, обработка перевода для наст. переизд. С. Аверинцева. Москва : Наука, 1994. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1439001100#sel=>
5. Торкут Н. Антропокреативний потенціал вигнання : уроки Шекспіра. URL: <https://shakespeare.znu.edu.ua/uk/torkut-n-antropokreativnij-potencial-vignannja-uroki-shekspira/>
6. Шекспір В. Коріолан / пер. з англ. Д. Павличко. *Шекспір В. Твори* : в 6 т. Київ : Дніпро, 1986. Т. 5. С. 597–598.

Біляцька В. П.

д. філол. наук, доцент

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

ХУДОЖНЯ ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ ІВАНА МАЗЕПИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІРО-ЕПОСІ

Д. Донцов ще в 1913 році писав, що популярність гетьмана Івана Мазепи й досі залишається таємницею для всіх, хто цікавиться цією «найтрагічнішою постаттю в українській історії» [5, с. 5]. Уперше І. Мазепу було оспівано у фольклорі. Зразки народної творчості про гетьмана можна розглядати як джерело пізнання й особистості, і вивчення історії України, особливо в героїчному ліро-епосі, думках та історичних піснях – «Семен Палій і Мазепа («Шведського року, нещасливого літа)», «Дума про Мазепу», «Ей, скоро Палієнко Семен з чаші меду напився», «Ой, під ругою, під Саборесею», «Ой з-за гаю, гаю зеленого та орел вилітає...», «Ой п'ють, та й п'ють та два козаченьки», «Ой пише-пише да Гетьман Мазепа», «Ой з-під річки та з-під лиману», «Ой уже хміль, тонкая хмелина», «Високо сонце сходить...», «Мазепа в Туреччині», «Біжить з-під Полтави великий гетьман», «У Глухові, у городі». Ці зразки мають неоднозначну оцінку діяльності гетьмана, а пісні, які виконували бандуристи про нещасну долю України й Мазепи, царський уряд «заковував у кайдани», а радянський – тримав у них, проте в народі постійно «жила пам'ять про гетьмана, який виступив проти кривавого деспота Петра» [1, с. 96]. Письменники за основу свого художнього полотна часто брали народну оцінку діяльності Мазепи, а не офіційну. В. Сосюра в однойменній поемі про це писав: «Народ – мій Бог, йому я вірю / А не історикам отим, / <...> Що слинили Петрову длань / І про Мазепу написали / Із кон'юнктурних міркувань» [9, с. 176].

Гетьман Іван Мазепа – чи не єдина постать української історії, яка завоювала світ у різних «ділянках» світового мистецтва: літературі, музиці, малярстві, театрі, але, на переконання Л. Рудницького, він був ким завгодно (особливо в драматургії), лише не «українським провідником, тільки не тим символом незалежності від Москви, яким його славетна постать виступала для українців» [8, с. 135].

До творення художнього образу Івана Мазепи в ліро-епосі першими звернулися зарубіжні письменники. У поемах «Мазепа» (1818) Дж. Байрона, «Войнаровський» (1825) К. Рилєєва, «Мазепа» (1828) В. Гюго «більше історичної правди, аніж у багатьох томах наукових досліджень» [5, с. 9], у них подано образ гетьмана і його Батьківщини. Згодом образ Мазепи інтерпретували й українські письменники (називаємо ті твори, у яких правдиво зображено гетьмана): історична поема «Мазепа, гетьман український» (1860) С. Руданського; поетична драма «Офіра» (1927) Ю. Липи; цикл поезій «Маєстат» (1959) Я. Славутича; драматична поема «Розп'ятий Мазепа» (1961) І. Огієнка. До цього переліку також варто додати поеми «Нескінчений бій» (1957) Л. Полтави, «Мазепа, Батурін і Полтава» (1957) І. Деснянського, «Мазепа» (1959) М. Мандрики, «Мазепа» (1959) П. Савчука, «Мазепа» (1989) І. Гуцака, «Гетьман і король» (1991) О. Лупія, «Сповідь Мазепи» (2003) П. Карася, «Зрада» (2005) В. Черепкова. Серед світових образів Мазепу вирізняє «автентичність» – це історична особа, проте має «мало спільного з історичною постаттю гетьмана <...> його образ бачимо до невпізнання спотвореним» [8, с. 124].

«Спотвореним» образ Мазепи був і в літературі ХХ століття, наприклад, утвердження української національної ідеї в поемі «Мазепа» (1928) В. Сосюри, що була писана за «жорстоких репресій сталінщини» (Н. Заверталюк), перекрило шлях твору до читача на довгі роки. Поема завершена через 30 років, у 1959-му, у час короткої «відлиги», а вперше повний текст її був опублікований 1988 року. Жанрову ідентичність цього твору дехто з дослідників визначає як роман у віршах. М. Васьків вважає, що «Мазепа» В. Сосюри чи не найбільше міг претендувати на статус «епічного», але упорядники не вбачали суттєвої різниці між тим, щоб називати великі віршовані твори В. Сосюри романами, епопеями чи поемами, віддаючи перевагу останньому «як узагальнюючому і відповідному до ліро-епічної природи» [1, с. 227]. О. Даниліна у монографії «Еволюція образу гетьмана Івана Мазепи в українській і зарубіжній літературі XVII–XX століть» називає твір то поемою, то романом у віршах [3, с. 99]. У «Мазепі» В. Сосюри, як і в романах у віршах Л. Горлача, А. Гудими, К. Мотрич, І. Шкурая, зображено «трагедію народу» й «страшну трагедію» гетьмана-Мазепи – будівника «суверенної України», на довгі роки якого «прокляли попи», «злизавшись»:

З попами руськими навів,
І прислужилися, прокляті,
Катам, що йшли, як криголом,
Щоб наш народ у власній хаті
Ще сотні років був рабом [9, с. 177].

Отже, художня еволюція образу Івана Мазепи в ліро-епосі виглядає так: героїчний епос → поема (епічна, романтична, історична) → історична драма → роман у віршах.

Д. Донцов у статті «Криве дзеркало нашої літератури» писав, що «викривлене зображення» мають не лише «несмертельні типи», тобто типові образи в українській літературі, а й історичні, «зінтернаціоналізовані типи» [4, с. 271]. І якщо порівняти образ Мазепи з яскравими легендами Д. Байрона чи В. Гюго, то блідими вийдуть наші «сильветки» тої постаті, нереальними, неідеалізованими, ніби без «крові й м'яса». Людина, на його думку, мусить виробити собі власне чуттєве відношення до оточення, мусить «чогось хотіти, щось поборювати, у щось вірити, щось кохати і щось ненавидіти, щось похвалити і щось осуджувати. І то гаряче і пристрасно, щоб було видно, що це «щось» палить їй мозок і серце» [4, с. 276], щоб відбивалася не найпримітивніша частина емоцій. Коли новими талантами ввірветься нова «релігія» у нашу літературу, тоді стане чистим, простим, може страшним, але «правдивим дзеркалом – життя...» [4, с. 278].

Саме таким є літературний етнообраз Івана Мазепи в сучасних історичних романах у віршах «Мазепа» Л. Горлача, «Сповідь Мазепи» А. Гудими, «Мотрині ночі» К. Мотрич, «Батурина» І. Шкурая та історичній драмі І. Огієнка «Розп'ятий Мазепа», які репрезентують національні «вічні ідеї». Не заперечуємо, що твори не завжди вражають новизною інтерпретації, адже сюжетна й фабульна канва часто апелює до історичної правди про непересічну особистість, або до запозичення, закріпленого в текстовій національній культурі. Кінцевою метою дослідження образів, за Дж. Лірсеном, є теорія культурних чи національних стереотипів, а не теорія культурної або національної ідентичності. Романи у віршах про Івана Мазепу й драматична поема вирізняються оновленням жанрових традицій, осмисленням проблем національної пам'яті й самосвідомості, філософською наснаженістю, «правдивим дзеркалом» буття й діяльності гетьмана. Сюжети усіх творів фокусуються не на стрімкому злеті гетьмана, а на його драматичному падінні після поразки під Полтавою.

Навіть найповніші й найоб'єктивніші видання сучасної Мазепіани (починаючи з 2000-х) не несуть вичерпної інформації історико-біографічної та художньої інтерпретації буття і діянь Івана Мазепи: «Іван Мазепа» (за загальною редакцією В. А. Смоля, 2003), «Іван Мазепа як будівничий української культури» (2005) С. Павленка, «Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко» (2006) Р. Радишевського, «Просвічений володар: Іван Мазепа як будівничий Козацької держави і як літературний герой» (2006) В. Шевчука, «Еволюція художнього образу гетьмана Івана Мазепи в українській і зарубіжній літературі XVII–XX ст.» (2009) О. Даниліної, «Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий» (2010) Т. Рендюка, «Мазепіана: матеріали до бібліографії (1688–2009)» (2009) та інші, що дають комплексне уявлення про «епоху Івана Мазепи», особливості його виховання, навчання, прийняття ним доленосних для країни рішень. Останній покажчик нараховує 2011 джерел, але в переліку його позицій не всі твори зафіксовані, зокрема немає історичних романів у віршах К. Мотрич «Мотрині ночі» та І. Шкурая «Батурина».

У художніх полотнах про І. Мазепу помітна певна тенденційність, викривлення фактів, оскільки об'єктивності шкодило вульгарно-соціологічне нашарування. Новий рівень осягнення постаті Івана Мазепи в XX столітті подав І. Огієнко в історичній драмі «Розп'ятий Мазепа» (1961), яка знайшла українського читача запізно, на жаль, лише за часів незалежності. Художній життєпис історичної особи полісемантичний, несе на собі печать доби, актуалізує назрілі запити суспільства, і в зіткненні зі всякою наступною епохою набуває «нової ціннісно-сміслової архітекtonіки, нового діапазону самоцінності» (М. Тимошик), хоча й не уникає попереднього впливу-оцінки. Тому ми залучили цей твір для розкриття художньо-історичної моделі буття І. Мазепи в історичних романах у віршах.

За жанровою моделлю твори «Мотрині ночі», «Мазепа», «Сповідь Мазепи», «Батурина», «Розп'ятий Мазепа» – історичні, тому документальна основа з художньою фантазією набувають першочергового значення і є для реципієнта запорукою вірогідності авторського потрактування образу, прототипом якого є непересічна особистість – Іван Мазепа, який все життя «...для України / готов здобути був і Неба!» [6, с. 54]; «думав-мріяв про Свободу: / Дать Мамі Сонечко ясне, / Здобути Волю для народу» [6, с. 14].

Інтерпретація історії, на думку Л. Тарнашинської, є нині більш актуальною, відповідно, посилюється роль і романних структур, коли минуле й сучасне взаємно проєктуються в майбутнє, духовно його конструюючи, тобто відбувається «збіг активізації художньої свідомості з активізацією історичних процесів» [10, с. 135], які

письменник покликаний психологічно «оприЯвити». Авторам творів удалося по-новаторському «оприЯвити» істинні дії гетьмана Івана Мазепи (1687–1709) – борця за державність України, шанувальника мистецтва, науки, прихильника релігії, підійти до охудожнення документального матеріалу, його жанрового й сюжетно-композиційного втілення, охопити «принципи зображення» персонажів.

На переконання Р. Горака, між ученими й донині ведуться дебати стосовно біографії гетьмана, адже після Полтавської битви, яка стала початком рабства й колоніальної залежності українського народу, Петро I винищував усе, що стосувалося імені Мазепи. Віднайти ті документи, якими користувався гетьман, для дослідників є поза межами можливого. До того ж, «не такими щедрими є ті архіви. І Мазепа зі своїми задумами мусив критися, вести таємне листування, яке підлягало після прочитання негайному знищенню. До всіх буквально фактів із біографії та діяльності І. Мазепи на сьогодні можна поставитися критично тільки за браком ґрунтовної документальної основи» [2, с. 95]. Ідею зради плекала не лише література, а й історія, і мало кому вдавалося художньо спростувати несправедливу анафему й заборону постаті гетьмана.

«Тема Мазепи» не залишала байдужим І. Огієнка впродовж усього свідомого буття. Він намагався осмислити особисте життя гетьмана, його політичну діяльність у контексті історичного минулого України як в науково-довідкових, історично-канонічних студіях («Анатома на Мазепу давно відмінена», «Заповіт Україні про Православну Віру Гетьмана Івана Мазепи», «Гетьман Іван Мазепа про унію» тощо) так і в роздумах та діях героїв його художніх полотен і, звичайно ж, в історичній драмі «Розп'ятий Мазепа». Іван Огієнко реалізував свій задум у потязі під час поїздки 19–29 травня 1960 року до Монреалю. Тоді ж була написана драма, хоча відомо, що другий том епопеї «Наш бій за державність» мав бути присвячений діянням лише гетьмана Івана Мазепи:

Мій славний лицаре, Мазепо,
Тебе рубали на шматки,
Стирали з пам'яті совдепи.
Тебе, за ту святу державу,
Що, гетьмане, ти нам на славу,
Усе життя своє творив,
Собою й мертвий заступив [6, с. 12].

Д. Наливайко багатющий матеріал про гетьмана І. Мазепу в різних галузях мистецтва умовно ділить на дві категорії – «історію Мазепи та міф Мазепи» [7, с. 26]. На теренах російської, польської та української літератур інтерпретація образу І. Мазепи «вирішальним чином залежала від ставлення до основної його політичної акції і ширше – до проблеми державно політичного статусу України в минулому, <...> набувала політичного характеру» [7, с. 35], сюжети працювали на викриття й осудження Мазепи в «офіційному дусі». Автори ж романів у віршах «Мотрині ночі», «Мазепа», «Сповідь Мазепи», «Батурина», драми «Розп'ятий Мазепа» подали «історію правди», історію Мазепи, його «яскраво виражений прометеївський пафос» [7, с. 34].

Історичні романи у віршах «Мазепа» Л. Горлача, «Сповідь Мазепи» А. Гудими, «Мотрині ночі» К. Мотрич, «Батурина» І. Шкурая, а також історична драма «Розп'ятий Мазепа» митрополита Іларіона (І. Огієнка) є життєвою програмою авторів у спробі повернути нашій історії, культурі одне зі знеславлених у потоці віків імен – Івана Мазепи – та звернути увагу реципієнта на гнобительську політику Росії, яку вона вела ще за часів гетьмана. Твори вирізняються насиченістю історичного матеріалу, художньо правдивим осмисленням минулого, тематичною розгалуженістю, поліпроблемністю духовності та

державності, допомагають осмислити причини поразки під Полтавою й трагедії України крізь призму реалій сьогоденного політичного життя.

Література

1. Васьків М. Романні форми в українській літературі 1920–1930-х років. Кам'янець-Подільський : ПП. Буйницький О. А., 2009. 326 с.
2. Горак Р. Крик Івана Мазепи. *Дзвін*. 1991. № 2. С. 91–100.
3. Даниліна О. Еволюція образу гетьмана Івана Мазепи в українській і зарубіжній літературі XVII–XX століть. Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. 140 с.
4. Донцов Д. Криве дзеркало нашої літератури. *Донцов Д. Дві літератури нашої доби*. Торонто : Голос України, 1958. С. 259–278.
5. Донцов Д. Гетьман Мазепа в західноєвропейській літературі. *Дивослово*. 1994. № 7. С. 5–9.
6. Митрополит Іларіон. Розп'ятий Мазепа : історична драма на п'ять дій. Вінніпег : Наша культура, 1961. 89 с.
7. Наливайко Д. Мазепа в європейській літературі XIX ст.: історія та міф. *Слово і Час*. 2002. № 8. С. 26–35.
8. Рудницький Л. Мазепа на американській сцені. *Рудницький Л. Світовий код українського письменства : вибрані літературознавчі статті й дослідження*. Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ ім. Василя Стефаника, 2010. С. 124–136.
9. Сосюра В. Мазепа. *Сосюра В. Вибрані твори : в 2 т.* Київ : Наукова думка, 2000. Т. 2. : Поеми. Роман. С. 86–179.
10. Тарнашинська Л. Історична проза як дискурс оприявлення автора *Тарнашинська Л. Презумпція доцільності : Абрис сучасної літературознавчої концептології*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 134–144.

Богданова А. С.
студентка магістратури
Наук. кер.: к. філол. н., доцент Ніколаєнко В. М.

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ У РОМАНІ Л. КОНОНОВИЧА «ЧИГИРИНСЬКИЙ СОТНИК»

Одним із головних завдань української нації є відновлення та збереження національної пам'яті, заповнення історичних лакун у свідомості, осмислення помилок і негативного досвіду минулих поколінь, щоб не допустити їх повторення в майбутньому.

Повага до національної пам'яті проявляється в різних контекстах, однак вирішальною завжди є реакція загалу. Наприклад, іронічний погляд на якусь травматичну для соціуму сторінку минулого замість терапевтичної рефлексії може викликати загальне обурення, а от переведення історичних подій у площину фантастики й ірреальності навпаки – зазвичай сприймається схвально та з зацікавленістю. Актуальність поданої теми пов'язана з різноманітністю способів відновлення й осмислення подій минулого та збереження неупередженого ставлення до них.

Художня література формує особливий простір, де факти й постаті оживають, стають ближчими сучасній людині, котра хоч і не може сприйняти їх повністю (цьому стають на заваді різні ідеологічні, культурні, соціальні межі), але, «підігріта»

